

4. Závěr

Základním problémem při tvorbě předkládaného materiálu byla otázka, **jak definovat venkovský prostor**. Může to být neurbanizované území, složené z jednotlivých sídel, obce venkovského (neměstského) charakteru, venkovské regiony (okresy). Jsou možné i další přístupy. Stručně řečeno je možno zvolit řadu variant od té nejjednodušší (městský prostor představuje pouze Praha a vše ostatní je venkov) až po územně nejpodrobnější, kdy bychom mohli vycházet z charakteristik jednotlivých základních sídelních jednotek (ve městech urbanistických obvodů) a struktury a životního stylu obyvatelstva v nich žijících. V takovém případě bychom však značně ochudili datovou základnu pro statistické vyhodnocení postavení venkovského prostoru a jeho srovnání s prostorem městským. Prakticky jediným zdrojem dat by pak byly výsledky sčítání lidu, domů a bytů (SLDB), které naposledy proběhlo v České republice v roce 2001 a je organizováno pravidelně v desetiletých intervalech.

V zájmu zachování co nejširší datové základny pro hodnocení jsme zvolili jako **základní statistickou jednotku obec**, samozřejmě s tím vědomím, že její území není v naprosté většině případů homogenní. Především na okrajích větších měst jsou území, ve kterých lidé žijí venkovským stylem života. Přesto jsou započtení v rámci celé obce do měst. Naopak existují menší obce, především v okolí velkých měst, ve kterých lidé žijí převážně městským stylem života. Ty ve většině variant započítáváme do venkovského prostoru. Výjimku tvoří 6. varianta, kdy jsme do měst započítali i obce ležící v zázemí krajských měst (jako největších center).

Další možností je rozlišovat **větší regiony** (například okresy) na městské a venkovské, a to podle podílu obyvatelstva v obcích příslušného charakteru. Jedná se o okresy výrazně venkovské (více než 50 % venkovského obyvatelstva), převážně venkovské (37,5 až 50 %), smíšené (25 až 37,5 %), převážně městské (15 až 25 %). Přitom za venkovské obyvatelstvo je považováno obyvatelstvo obcí s hustotou **menší než 100 obyvatel na km²**. Při takovéto klasifikaci vycházejí v našem kraji jako převážně venkovské okresy Havlíčkův Brod, Pelhřimov, Třebíč, Žďár nad Sázavou a jako smíšený okres Jihlava, kde 46 % obyvatelstva bydlí v krajském městě.

Dále je možno vymezit **oblasti s méně příznivými podmínkami** pro tzv. „udržitelný život“, danými nízkou zalidněností území a velkou vzdáleností od rozvojových center. Pro vymezení území s méně příznivými podmínkami rozvoje je užívána hodnota zalidnění podle obcí **do 50 obyvatel na 1 km²**. Méně zalidněné venkovské obce představují na Vysočině 532 obcí, tedy více než tři čtvrtiny celkového počtu obcí v kraji. Žije v nich více než 125 tis. obyvatel (téměř 25 % obyvatelstva kraje). Je však potřebné si uvědomit, že hustota zalidnění se počítá na celé katastrální území obce a jeho velikost má v některých případech značný vliv na hodnotu tohoto ukazatele. Proto do této kategorie spadají i některá města jako například město Brtnice s téměř 4 000 obyvateli. Vysočina má **třetí nejmenší hustotu obyvatelstva** mezi kraji České republiky.

Specifikem kraje Vysočina je silně rozdrobená sídelní struktura. Průměrná **populační velikost obce** na Vysočině činí 727 obyvatel, což je **nejméně ze všech krajů ČR**. Nejčteněji jsou zastoupeny obce v nejmenší velikostní kategorii do 199 obyvatel, které tvoří téměř polovinu z celkového počtu 704 obcí. Více než 90 % obcí (celkem 639) má méně než 1 000 obyvatel a jedná se o typicky venkovské obce – s výjimkou některých, které tvoří zázemí krajského města. Statut města má v současnosti 34 obcí kraje, což je v rámci ČR vzhledem k velikosti kraje mírně podprůměrné. V roce 2007 mělo rovněž 34 obcí statut městyse, mezi nimiž byly nejmenší Heraltice s pouhými 352 obyvateli.

V předkládaném materiálu jsme vymezili **šest různých variant venkovského prostoru**. Jednalo se jak o vymezení administrativní (obce bez statutu města ve variantě 4 nebo obce, které nejsou sídlem pověřeného obecního úřadu ve variantě 5), tak o vymezení na základě počtu obyvatel a hustoty obyvatelstva v dalších variantách. V poslední variantě jsme zahrnuli do městského prostoru zázemí krajských měst. Toto zázemí jsme vymezili kruhem o předem stanoveném poloměru (podle počtu obyvatel centrálního města).

Vysočinu lze považovat oproti hodnotám za republiku za **nejvýrazněji venkovský kraj** v rámci ČR. Výměra venkovského prostoru na Vysočině je o 2,0 až 7,5 procentního bodu vyšší než je celkový podíl za Českou republiku bez Prahy a podíl venkovského obyvatelstva je vyšší o 6,2 až 14,1 procentního bodu. I v případě, že nebereme v úvahu Prahu jako specifický region, lze říci, že Vysočina patří v porovnání s ostatními kraji k výrazně venkovským. Podíl venkovských obcí na Vysočině byl ve všech variantách nejvyšší mezi regiony. Podíl obyvatel i výměry venkova se pohyboval vždy od první do čtvrté nejvyšší pozice podle příslušné varianty. Z celkového počtu 704 obcí jich lze 656 (6. varianta) až 678 (5. varianta) považovat za venkovské.

Pro **poměření postavení venkovských a městských oblastí** v kraji Vysočina a v celé České republice s určitou možností charakteristiky vývoje tohoto postavení jsme vybrali statistické ukazatele z několika základních oblastí. Přitom jsme se museli soustředit pouze na ukazatele, jejichž hodnoty jsou známy a relevantní až do úrovně jednotlivých obcí, abychom z nich mohli propočítat charakteristiky jednotlivých variant venkovského a městského prostoru.

V demografické oblasti jsme pro charakteristiku rozdílů venkovských a městských oblastí vybrali pět ukazatelů. Jedná se jednak o ukazatele pohybu obyvatelstva, které jsme vypočetli jako roční průměry za roky 2000 až 2006, abychom vyloučili náhodné vlivy na hodnoty těchto ukazatelů, a jednak o porovnání věkové struktury obyvatelstva k 31. 12. 2006.

V letech 2000 až 2006 se ve všech variantách vymezení venkovského prostoru v kraji projevoval **úbytek obyvatelstva přirozenou měnou**, i když s různou intenzitou. Naopak v městském prostoru dosáhl přirozený přírůstek na tisíc obyvatel ve všech variantách výrazně příznivějších výsledků než při jeho hodnocení v celé České republice a rovněž příznivějších výsledků než ve všech ostatních krajích České republiky. Pohybuje se v intervalu od 0,18 ‰ do 0,30 ‰. Venkovský prostor na Vysočině v žádné variantě nedosáhl kladné hodnoty, naopak městský prostor ani v jedné neklesl do záporných hodnot – na rozdíl od výsledků za celou ČR. Přirozený přírůstek obyvatel v městském prostoru tak ovlivnil celkově příznivější výsledek kraje ve srovnání s republikou. K tomu je nutno poznamenat, že v průběhu hodnoceného období se vzhledem k nárůstu porodnosti v posledních letech výsledky přirozené měny obyvatelstva v kraji i v celé republice postupně zlepšují a v roce 2006 byl zaznamenán větší počet narozených než zemřelých.

Důležitým ukazatelem demografického vývoje je při v podstatě stále míře úmrtnosti **obecná míra plodnosti**, tedy počet živě narozených dětí na 1 000 žen ve věku 15 – 49 let. Ve všech variantách je obecná míra plodnosti ve venkovském prostoru Vysočiny vyšší než v prostoru městském a také vyšší než v průměru venkovského prostoru České republiky. Naopak městský prostor vykazuje v tomto ukazateli na Vysočině výsledky podprůměrné, což způsobuje, že pod průměrem ČR zůstává i celý kraj. Rozdíly hodnot v městském a venkovském prostoru jsou na Vysočině ve všech variantách vyšší než rozdíly na republikové úrovni. Rozdíly mezi jednotlivými variantami vymezení venkova nejsou v kraji příliš výrazné.

Druhou významnou složkou vývoje obyvatelstva je výsledek stěhování. V průměru let 2000 až 2006 došlo ve venkovském prostoru kraje Vysočina k **mírným přírůstkům obyvatelstva stěhováním**, naopak v městském prostoru byly zaznamenány úbytky obyvatelstva migrací. Tyto tendence se s různou intenzitou potvrzují ve všech krajích České republiky, kdy dochází k procesu tzv. „suburbanizace“, kdy se lidé z větších měst stěhují do okolních obcí za lepšími podmínkami pro život, klidnějším a zdravějším životním prostředím, pohodlnějším bydlením a podobně. Přírůstky obyvatelstva venkova stěhováním se tedy zřejmě netýkají venkova jako takového, ale určitých oblastí, v našem kraji především okolí Jihlavy a dalších větších měst.

Průměrný věk obyvatel venkovského prostoru na Vysočině se podle jednotlivých variant pohybuje od 39,93 do 40,05 roku a ve všech variantách je vyšší než v městském prostoru; tím se liší od republikových hodnot i hodnot většiny krajů, kde je průměrný věk na venkově proti městskému prostoru nižší. Rozdíly mezi venkovem a městem jsou však minimální (nejvíce ve 2. variantě - 0,45 roku). Ve srovnání s republikovým průměrem je obyvatelstvo venkova na Vysočině mírně starší a celkově nižší průměrný věk obyvatel kraje je dán tím, že obyvatelstvo městského prostoru je ve všech variantách mírně mladší než v průměru celé republiky.

Dalším ukazatelem věkové struktury obyvatelstva, který vykazuje větší rozdíly než průměrný věk, je **index ekonomického zatížení**, který vyjadřuje poměr osob v neaktivním věku k počtu osob ve věku aktivním (15 – 64 let). Rozdíly mezi jednotlivými variantami venkova nejsou příliš výrazné. Ve srovnání s průměrem České republiky je hodnota ukazatele na venkově výrazně horší, naopak v městském prostoru se téměř neliší. Ve všech šesti variantách vymezení venkova vychází index ekonomického zatížení na Vysočině nejhůře ze všech krajů České republiky, hodnoty na venkově převyšují o více než 5 procentních bodů hodnoty v městském prostoru.

Značné rozdíly jsou ve **vzdělanostní struktuře obyvatelstva** venkovského a městského prostoru (dle SLDB 2001). Ve všech variantách je podíl vysokoškoláků na obyvatelstvu ve věku 15 a více let na venkově menší než poloviční a podíl středoškoláků s maturitou je nižší asi o 7 - 8 procentních bodů.

Oblast bydlení je zastoupena dvěma ukazateli bytové výstavby, a to počtem dokončených bytů a jejich průměrnou obytnou plochou. Pro hlubší charakteristiku této oblasti by bylo možno využít výsledky sčítání lidu, které se však naposledy konalo v roce 2001 a další se připravuje na rok 2011. Počet **bytů dokončených** v letech 2000 až 2006 byl v celém kraji v rámci České republiky nadprůměrný (kraj 19,9 bytu na 1 000 obyvatel; ČR 19,6 bytu na 1 000 obyvatel). Rozdíly mezi venkovským a městským prostorem nejsou s výjimkou varianty 6 tak výrazné jako za celou Českou republiku. Na rozdíl od celé České republiky i ostatních krajů je ve všech variantách vymezení na Vysočině vyšší intenzita bytové výstavby v městském prostoru než na venkově. Největší rozdíl mezi intenzitou výstavby v městském a venkovském prostoru je ve variantě vymezení 6, kde se patrně projevuje vliv bytové výstavby v zázemí Jihlavy. **Průměrná obytná plocha bytů** nabývá ve venkovském prostoru hodnot od 78,6 do 80,3 m² a v městském prostoru je zhruba o 17 m² menší. Při posuzování extrémů je zřejmé, že relativně nejvyšší hodnotu ukazatele v městském prostoru ve variantě 6 ovlivňuje intenzivní bytová výstavba v zázemí krajského města Jihlavy – tedy v obcích ve vzdálenosti do 10 km, kde se staví byty s relativně větší obytnou plochou.

V oblasti **trhu práce** musíme vycházet především z výsledků sčítání lidu, protože údaje v ekonomických statistikách jsou běžně zjišťovány výběrovým způsobem s dopočtem z výběrového na základní soubor pomocí matematickostatistických metod a data na nižších územních úrovních nejsou dostatečně reprezentativní. **Míra ekonomické aktivity** v kraji Vysočina (59,83 % k 1. 3. 2001) byla o 1,43 procentního bodu pod celorepublikovou hodnotou, tj. nejnižší ze všech krajů České republiky. Ve venkovském prostoru nabývá hodnot od 57,01 po 57,40 %. V městském prostoru je míra ekonomické aktivity zhruba o 4,5 procentního bodu vyšší, rozdíly mezi jednotlivými variantami nejsou příliš významné. Výraznější rozdíly mezi venkovským a městským prostorem byly zaznamenány v **počtu obsazených pracovních míst** na 1 000 zaměstnaných trvale bydlících v obci. Údaje vycházejí z výsledků sčítání lidu 2001, kdy byla zjišťována také dojíždka do zaměstnání. V kraji připadalo na 1 000 zaměstnaných celkem 954 obsazených pracovních míst, což bylo výrazně pod celorepublikovou úrovní a kromě Středočeského nejméně ze všech krajů. Ve venkovském prostoru se přitom hodnota ukazatele pohybovala v rozmezí 627 až 650 míst, v městském prostoru pak od 1 155 do 1 183. Maximální hodnota v případě varianty 5 souvisí s tím, že jsou zde do městského prostoru zahrnuty pouze obce se sídlem pověřeného úřadu (tj. většinou významná centra dojížděky za prací). Důležitým ukazatelem pro hodnocení venkovského prostoru je **podíl zaměstnaných v zemědělství, lesnictví a rybolovu** na celkovém počtu zaměstnaných. V kraji je podíl zaměstnaných v primárním sektoru (dle SLDB) proti republikovému průměru o 5,6 procentního bodu vyšší a je zdaleka nejvyšší ze všech krajů ČR. Hodnota ukazatele se mezi jednotlivými variantami vymezení venkovského prostoru v kraji liší méně (18,3 % až 19,3 %). V městském prostoru je samozřejmě zaměstnanost v zemědělství nižší a představuje zhruba 4,4 až 4,7 % celkového počtu zaměstnaných. Patří mezi ně jednak obyvatelé okrajových částí měst a jednak lidé, kteří za prací do primárního sektoru dojíždějí. Výsledky v 6. variantě (nejvyšší podíl v priméru na venkově) jsou zřejmě ovlivněny nižším podílem zemědělců v zázemí krajského města.

V oblasti nezaměstnanosti je nejdůležitějším ukazatelem míra nezaměstnanosti. Zvolili jsme dva způsoby jejího výpočtu, a to registrované uchazeče o zaměstnání k 31. 12. 2006 vztahované jednak k ekonomicky aktivním ze SLDB 2001 a jednak k počtu obyvatel ve věku 18 – 64 let. První způsob výpočtu je oficiálně uznávaný, ale výhodou druhého způsobu výpočtu je, že poměřuje údaje ze stejného období, což je důležité především v územích s většími změnami v počtu obyvatel přirozenou měnou nebo stěhováním. **Mírou nezaměstnanosti** (počítanou z dosažitelných uchazečů) se Vysočina (7,43 % ke konci roku 2006) zařadila do středu hodnocených krajů. Ve venkovském prostoru přitom nabývá hodnot od 7,75 % po 8,02 %. V rámci vymezeného městského prostoru se pak míra nezaměstnanosti v kraji pohybuje od 7,06 % po 7,19 %, hodnoty i rozdíly tedy jsou nižší než u venkova. Větší rozdíly jsou v míře nezaměstnanosti žen než v míře nezaměstnanosti mužů. Je však nutno poznamenat, že při analýze vnitroregionálních rozdílů jsme zjistili, že venkovský prostor v kraji nelze z tohoto hlediska pojímat jako sourodý celek, naopak existují oblasti s mnohem vyšší nezaměstnaností (např. Třebíčsko). **Podíl uchazečů o zaměstnání celkem na obyvatelstvu ve věku 18 – 64 let** k 31. 12. 2006 (4,82 %) se nacházel o 0,56 procentního bodu pod celorepublikovým průměrem (6. místo mezi kraji). Ve venkovském prostoru nabývá hodnot od 5,94 % do 6,13 % v šesté variantě. Také zde se v šesté variantě zřetelně projevilo vyčlenění menších obcí ležících v zázemí města Jihlavy z venkovského prostoru.

Jako další ukazatel ekonomické sféry jsme zvolili **počet mikropodniků v přepočtu na 1 000 obyvatel ve věku 18 až 64 let**. V kraji Vysočina představoval 25,5 subjektu, což bylo ve srovnání s celou Českou republikou o 6 drobných podniků méně a současně to byla nejmenší hodnota ze všech krajů. Rovněž ve všech variantách vymezení venkovského i městského prostoru jsou hodnoty na Vysočině pod úrovní České republiky. V městském prostoru je tento ukazatel vyšší cca o 9 podniků, což je ovlivněno i tím, že podniky jsou evidovány podle svého sídla a nikoliv podle místa skutečné činnosti.

Dalšími ukazateli, kterými zobrazujeme podmínky pro **ekonomickou činnost na venkově**, jsou podíly zemědělské půdy, lesních pozemků a zastavěných a ostatních ploch na celkové výměře. Podíl zemědělské půdy z celkové výměry kraje Vysočina (60,6 %) je nejvyšší ze všech krajů ČR, naopak podíl zastavěných a ostatních ploch je na Vysočině nejnižší. Jedná se samozřejmě o ukazatele pouze nepřímo vypovídající o postavení a produkci těchto odvětví. Podrobněji se budeme zemědělstvím zabývat v příštím roce, a to na základě výsledků strukturálního šetření v zemědělství, které proběhlo v celé republice na podzim letošního roku.

Pro hodnocení oblasti **infrastruktury a životního prostředí** statistické výkaznictví neposkytuje mnoho relevantních podkladů, které by umožňovaly zobrazovat rozdíly mezi venkovem a městem. Také touto oblastí se budeme podrobněji zabývat v příštím roce. V tomto materiálu jsme jako reprezentanty zvolili **podíl obcí vybavených kanalizací napojenou na čistírnu odpadních vod** a několik údajů o občanské vybavenosti, které jsou uvedeny v přílohovalé tabulce č. 1. Městské prostory jsou většinou plně vybaveny (zkoumáme pouze, zda obec je vybavena či nikoliv, přičemž musí být takto vybavena alespoň jedna část obce). V kraji bylo v roce 2006 vybaveno kanalizací s koncovou ČOV celkem 22,0 % obcí, což byl nejmenší podíl ze všech krajů (o 14,1 procentního bodu pod republikovým průměrem). Podíl venkovských obcí takto

vybavených dosáhl maximální hodnoty v 5. variantě (19,0 %), nejnižší byl ve variantě 2 (18,0 %). Ve třech variantách vymezení městského prostoru byly kanalizací s koncovou ČOV vybaveny všechny obce (varianty 1, 3 a 5), nejnižší podíl takto vybavených obcí byl ve variantě 6, kde se projevil vliv zařazení obcí ze zázemí krajského města.

Při **souhrnném pohledu** na varianty vymezení venkova v kraji Vysočina zjišťujeme, že od ostatních se **nejvíce liší varianta 6**, ve které jsme do městského prostoru přidali obce ze zázemí města Jihlavy (v okruhu 10 km). Jejich odlišné charakteristiky zřejmě ovlivnily výsledky v některých ukazatelích, zejména v přírůstku obyvatelstva stěhováním, v míře ekonomické aktivity, v intenzitě bytové výstavby, podílu zaměstnaných v zemědělství. Další varianty vybočují v některých vybraných ukazatelích podle charakteristik obcí do nich zařazených, zatím však nelze v kraji vysledovat nějaké obecné pravidlo.

Naproti tomu v části ukazatelů jsou hodnoty všech variant vymezení venkovského prostoru v kraji jako celku **velmi podobné**, například v míře nezaměstnanosti, struktuře pozemků, počtu drobných podniků, podílu obcí s kanalizací napojenou na čistírnu odpadních vod. To ovšem neznamená, že venkovské oblasti v kraji jsou zcela homogenní. Pochopitelně mohou existovat mezi nimi rozdíly, jejich velikostí se však v tomto materiálu nezabýváme. Diference byly naznačeny v loni vydané publikaci vnitroregionálních rozdílů a skutečně z pohledu venkova se jimi budeme podrobněji zabývat v příštím roce.

Ze souhrnného vyhodnocení sledovaných ukazatelů vyplývá, že rozdíly **mezi venkovským a městským prostorem** jsou na Vysočině u většiny ukazatelů **výraznější než rozdíly v rámci České republiky**. U několika ukazatelů jsou rozdíly naopak menší (přírůstek stěhováním, struktura pozemků). Některé ukazatele jsou v nesouladu s výsledky ostatních krajů, např. vyšší průměrný věk a nižší bytová výstavba na venkově proti městskému prostoru. Za významné lze považovat rozdíly mezi městským a venkovským prostorem také v Karlovarském kraji, Ústeckém kraji a v některých směrech také ve Středočeském kraji, kde se projevuje vliv zázemí Hlavního města Prahy.

Pokud se týká srovnání krajského venkova s venkovským prostorem v ostatních krajích, dosahuje Vysočina v mnoha ukazatelích **krajních hodnot** – nejvyšší index ekonomického zatížení, nejvyšší podíl osob zaměstnaných v zemědělství, nejvyšší podíl zemědělské půdy, nejméně drobných podniků na 1 000 obyvatel či nejmenší vybavenost kanalizací s koncovou ČOV. Tyto výsledky souvisejí s již zmiňovanou rozdrobenou sídelní strukturou a nízkou hustotou zalidnění.

Existuje samozřejmě **mnoho dalších možností vymezení venkova** a také další ukazatele, které mohou popisovat rozdíly mezi městským a venkovským prostorem, ale to je již nad rámec předkládaného materiálu a bude se jimi zabývat podrobnější analýza, kterou budeme připravovat v příštím roce. Velmi rádi uvítáme, pokud se odborná i laická veřejnost zapojí do diskuze o variantách i ukazatelích a tím přispěje ke zkvalitnění podkladů pro vyhodnocení rozvoje venkova v našem kraji a k naplnění jedné z prioritních os **Programu rozvoje kraje Vysočina na roky 2007 až 2013**.